

Az oroszhegyi tájegység demográfiai fejlődése a 18. századi conscriptiók tükrében

Bármennyire megosztott is a társadalomtudományok területe, valamennyi ugyanazt az egyetlen, egységes társadalmi valóságot elemzi. Ez a társadalmi valóság egy idő és tér által behatárolt organikus egység, amelynek sajátos fejlődéstörténete van. Ezt hiánytalanul megragadni, megismerni, bemutatni, láttatni: ez lenne a társadalommal foglalkozó tudományok feladata; ez az a tökéletesség, amely felé valamennyi – a maga részterületén – törekszik. Ami ennek a folyamatnak állandóan változó komponense, az a megközelítés módja, mikéntje, a megközelítés maga. Minden diszciplína, részdiszciplína, segédtudomány máshonnan és másképpen tekint a társadalmi valóságra, annak más és más összetevőit vizsgálja a maga sajátos eszközeivel. Megkockáztathatnánk azt a feltevést is, hogy a megközelítések száma végtelen, de maradjunk inkább annál a könnyebben elfogadható és ellenőrizhető kijelentésnél, hogy nem kevés.

Ehhez a problémakörhöz kapcsolódik szorosan egy másik: a létjogosultsága. Vajon van-e létjogosultsága minden megközelítésnek, bármely megközelítésnek? Vajon bizonyos diszciplínák módszerei nem vezetnek-e a valóság, a társadalmi és történeti valóság túlzott felaprózásához, olyan felaprózáshoz, amely a részletek uralmához, sematizmushoz, leegyszerűsítéshez vezet? Vagy nem fog-e épp ennek az ellenkezője történni? Miért és meddig jó helytörténettel foglalkozni? Van-e létjogosultsága, értelme a tájegységek történetének?

Úgy véljük, hogy a 20. század történetírása és különösen az utolsó fél évszázad historiográfija megválaszolta ezeket a kérdéseket. Bármennyire megosztott is a társadalomtudományok területe, valamennyi ugyanazt az egyetlen, egységes társadalmi valóságot elemzi. Ennek a kijelentésnek a jegyében született újjá a francia történetírás is.¹ A sokat emlegetett, sokat vitatott, sokat idézett *Annales* köré csoportosuló historikusok azt vallották, hogy legyen az a megközelítés akár szociológiai, történeti-szociológiai, történeti-statisztikai, filozófiai – még folytathatnánk a sort –, és vizsgálja bár a társadalom sejtyszerűen működő komponensét, a családot vagy a nagyobb organizmusokat: a falut, a vármegyét, a fejedelemséget, valamennyi ugyanazt a távoli célt követi. Amit így kimondtak, az nem volt más, mint a társadalmi tudományok egységének hitvallása, amelytől eljutottak egészen az „embertudományok” egységének szentelt vitáig.²

Ezt az elméleti alapvetést tartjuk magunkénak. Amit művelünk, helytörténet és tájtörténet, Paul Leuilliot szavaival élve „lazított csomójú história”.³ Úgy véljük, hogy beilleszkedik abba a vonulatba, amelyet a német történetírás *Ortsgeschichte*, *Landesgeschichte*, *Territorialgeschichte* címszókkal jelöl.⁴ A történeti-társadalmi folyamatok nemcsak időben, hanem térben, földrajzi dimenziókban, *helyhez kötötten* zajlanak le. A hely meghatároz, de egyben be is határol egy társadalmat; keret, melytől nem lehet elvonatkoztatni. A hely, ahol a mi vizsgálódásaink folynak, egy erdélyi, udvarhelyszéki tájegység: Oroszhegy és környéke (hat falu), részegész a maga mozgásterével, vonatkozókörzetével, az őt körülölelő környezettel, s mint ilyen *életegész*. Amire nem törekszünk, az a falvak monografikus bemutatása. Oroszhegyet és környékét egy-

¹ Bloch, Marc: *A történelem védelmében*. Bp. 1974. 29–53; Baker, Alan R. H.: *A történeti geográfia és az Annales történeti iskola közötti kapcsolatokra vonatkozó megjegyzések*. Világtörténet 1989. 3. sz. 6–29.

² Morazé, Charles: *L'Histoire et l'unité des sciences de l'homme*. *Annales* XXIII (1968). 2. sz. 233–240. L. még Stahl, Henri H.: *Sociologie „concretă”, și istorie*. *Revista de filozofie*. XV (1968). 390.

³ Leuilliot, Paul: *Problemes de la Recherche. V. Défense et illustration de l'histoire locale*. *Annales* XXII (1967). 1. sz. 755.

⁴ Imreh István: *Az EME honismereti-helytörténeti pályázatáról*. Erdélyi Múzeum. LV (1993). 3–4. sz. 136–143.

ségeként szemléljük, társadalmát egy sajátos, de nem egyedi életforma megtestesítőjének, melynek modellértékű bemutatására törekszünk. Mivel vizsgálódásunk itt népesedéstörténeti (demográfiai) jellegű, túlnyomórészt a történeti statisztika módszereit használtuk, minthogy a felhasznált forrásanyag milyensége és mennyisége ezt egyaránt megkövetelte.

Demográfia, néptörténet, tájtörténet szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Amire törekszünk, az nem egyszerű megszámolás, számbavétel, nem „matematikai demográfia”, hanem a matematika segítségével szociológiai, történeti nép- és tájtörténet. Meg kell keresnünk és ilyen összefüggésben vizsgálunk a keretet, a régiót, az alakulatot ahhoz, hogy azt összevetve másokkal, rá tudjunk mutatni egy – jelen esetben demográfiai – átlag körüli szóródás jelentéktelenségére vagy jelentékenységére.

A tájegység

Oroszhegy tipikus hegyvidéki település, a Hargita alján, a Deskő vagy Órhegy (1009 m) déli lábánál, a Bosnyák és Ballé patak völgyfőjében. Ma is községközpontja annak az öt falunak, mellyel a századok folyamán gazdaságilag, közigazgatásilag összetartozott, egy tájegységet, egy részegységet, egy alakulatot alkotott. Oroszhegytől délre a Bosnyák patak mentén terül el Szentkirály és Tibód, a Ballé patak völgyében pedig ott sorjázik Szenttamás és Ülke. Fancsal Ülkétől északkeletre, a Ballé patak bal oldali mellékága, a Fancsal pataka mentén terül el. (A Fancsal patak Ülkén is átfolyik.) Mind a hat falu tipikusan hegyvidéki település. Valamennyiükre meghatározóan hatott ez a földrajzi környezet, ezért szükségesnek látjuk feltüntetni tengerszint feletti magasságukat, illetve a székely anyavárostól, Székelyudvarhelytől való távolságukat, hisz évszázadokon át e város jelentette számukra a piacot, az elszigeteltségből való kilépés kapuját, a termékek értékesítésének lehetőségét, a pénzt; ennek a városnak a vonzáskörében éltek.

Székelyudvarhelytől legtávolabb, tőle 12 km-re, hegyek közé ágyazottan Oroszhegy terül el. Tengerszint feletti magassága 625–800 m, de a vulkáni fennsíkon elterülő határrész eléri az 1000–1025 m-t is. A Bosnyák patak menti két falu – Tibód és Szentkirály – közül Szentkirály esik északabbra, közelebb Oroszhegyhez (4 km), de távolabb az anyavárostól, 9 km-nyire tőle. Tengerszint feletti magassága 550–600 m, míg az Udvarhelytől 6 km-nyire eső Tibódé csak 525–530, mutatván, hogy Tibód „lennebb vagy”.

A Ballé patak völgyének falvai közül a Ballé bal oldali mellékága, a Fancsal pataka menti Fancsal a legészakibb. Oroszhegytől csak 3,5 km-re van, de a várostól 9 km választja el. Tengerszint feletti magassága 600–625 m. Fancsaltól délnyugatra, Udvarhelytől 7 km távolságra, 550–575 m tengerszint feletti magasságban Ülke következik, Ülkétől lentebb pedig, délre, 5 km-nyire a várostól, 525–550 m magasságban Szenttamás honol.⁵

Nagyságrendileg valamennyi település – Udvarhelyszék falvaira oly jellemzően – kis település.⁶ A két „vezérfalu” Oroszhegy és Szentkirály, Oroszhegy azonban mindig megelőzte Szentkirályt lakosainak számával és gazdasági erejével. Utánuk Ülke következik, mely a lakosság összlétszámát véve alapul négyszer kisebb Oroszhegynél, két és félszer Szentkirálynál, míg a három nagyságrendileg legkisebb, de egymáshoz hasonlatos falu, Tibód, Szenttamás és Fancsal esetében ez az arány hozzávetőlegesen 1/12 és 1/7. Nyilvánvalón itt átlagokról és becslésekről van szó, azért, hogy érzékletesebbé tegyük a tájegységen belüli falvaknak ezt a

⁵ Vofkori László: *Udvarhely vármegye településföldrajza*. Székelyudvarhely 1996. Kézirat. 93–105.

⁶ Állami Levéltár, Kolozsvár. Udvarhelyszék Lvt. Székely Láda, 56. sz. VIII. 1. Az 1614-es conscriptio

nagyságrend szerinti megoszlását, amely némiképpen meghatározta egymáshoz való viszonyukat is. Minden korszaknak megvoltak ugyanis a sajátos nagyságrendbeli módosulásai, amelyek, ha az előbbi becslésben jelzett különbségeket döntő módon nem befolyásolták is – Oroszhegy mindig vezérfalu maradt, Tibód pedig mindig a kicsik közé tartozott, időnként pedig a legkisebb volt –, olyan változásokat eredményeztek, amelyekre figyelmeznünk kell, és amelyekkel a továbbiakban részletesebben foglalkozunk.

A falvak közti illetén nagyságrendbeli különbséget érzékelteti Orbán Balázs azzal, hogy művében közel tíz lapot szentel egyedül Oroszhegynek,⁷ míg a többi öt falunak összesen egy bekezdés (32 sor!) jut, azzal a megjegyzéssel, hogy „E falukról alig tudunk mást feljegyezni, mint azt, hogy Tibódban Török Ferenc ur udvarán nemrég egy fazékat fordított ki a szekér kereke, melyben a Triumviratustól kezdve egész Marcus Aur. Antoniusig minden consul és császárnak volt pénze...”⁸

A hat falu közül „a pápai dézmák regesztrumának 1332-dik évi rovatában”⁹ egyedül Szenttamást találjuk bejegyezve. Szenttamás filiái lehetett Tibód, Fancsal, Szentkirály és Ülke. A pápai tizedjegyzék 1333. évi rovata már Oroszhegyet is jegyzi *Dominicus Sacerdos de Uriczhegy* bejegyzéssel. Szentkirály igen hamar megszűnhetett Szenttamás filiája lenni, mert ugyancsak Orbán Balázs az, aki a következőket írja: „Szent Király régen anyamegyéje volt Oroszhegynek. 1606-ban e két falu még egy egyházmegye, csak azután válnak meg.”¹⁰ 1606 az az év, amikor az udvarhelyi református zsinati végzés kimondja, hogy Oroszhegynek és Szentkirálynak közös papja legyen.¹¹ A reformáció azonban nem tud gyökeret verni Udvarhelyszéknek ezen a félreeső, hegyes vidékén, a falvak visszatértek a katolikus hitre. Ma is egységesen katolikus vidék ez, ahol Tibód kivételével minden falunak külön temploma van. A tibódiak ma is Szenttamásra járnak templomba.

A faluk határáról a későbbiekben fogunk szólni. Most annyit bocsátanánk előre, hogy a hegyvidéki feltételeknek köszönhetően a szántóhatár – amely felvezet a havasra – szűk. Oroszhegy az egykori Udvarhelyszék egyik legmagasabban fekvő települése. Ami bőviben jutott az oroszhgyi tájegység falvainak, az az erdő. Oroszhegy Udvarhelyszék egyik legnagyobb erdőbirtokosa volt.¹²

Bár vizsgálódásunk időbeni behatároltságának keretein kívül esik, mégis meg kell említenünk egy Oroszhegy és Szentkirály vonatkozásában igen figyelemre méltó tényt. A 19–20. században mindkét falu anyaközséggé vált oly módon, hogy lakóinak kirajzásából egy-egy új település született. Így jött létre Oroszhegy lakói egy részének szállásokra való „hátratelepedéséből” Varság, amely századunk elején már önálló település, valamint Szentkirály múlt század végi nyári szállásaiból Üknyéd. Ma mindkettő Oroszhegy községközpontjához tartozik. Ezeknek a tanyasi világoknak a létrejötte és önállósulása új, érdekes szín a történeti kutatások palettáján, mely egy izgalmas feleletekre váró kérdéskört nyit meg a jövő kutatásai számára.

Ez az a táj, amely keretet ad egy életformának és a maga földrajzi sajátosságaival bizonyos mértékben meg is határozza, be is határolja azt. Ilyen sajátos tájegység nem egy van Erdélyben.

⁷ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása* I. Pest 1868. 96–104.

⁸ *I. m.* 64.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo. Az „anyamegye” kifejezés itt egyházmegyét jelent.

¹¹ Juhász István: *A székelyföldi református egyházmegyék*. Kvár 1947. 38.

¹² *A hitbizományi, valamint a községi és közbirtokossági birtokok területének és művelési ágak szerinti megoszlásának kimutatása*. Bp. 1894. 45; Bedő Albert: *A magyar állam erdősegeinek gazdasági és kereskedelmi leírása*. Bp. 1885. 318, 513.

Gondoljunk csak az Avasra, Hátszegre vagy Fogaras vidékére.¹³ A faluközösség, amely alapsejtje valamennyinek, őriz bizonyos hasonló, mindenütt fellelhető, általánosnak mondható hagyományokat az élet bármely szektorában, mégis a történelmi időben mindegyik tájegység sajátos részegységként fejlődött, sajátos földrajzi feltételek szabta keretben, sajátos történelmi, jogi, igazgatási hagyományokat alakítva, amelyek együttese egy életforma, azaz egy tájegység vonatkozásában *az életforma*. Végső soron ez határozta meg a lakosság népesedéstörténetét is, keretet szabva a lakosság létszámának.

Források

Népesedéstörténelmi vizsgálódásaink során a 18. századi Székelyföld vonatkozásában a források olyan mennyiségével találkozhatunk, melyek megkövetelik a módszer, a szintetizálás, az értelmezés fegyelmét. Mivel nem létezik időben elszigetelt történelmi korszak, hisz minden év eseménytörténete az előző évére, minden századé a megelőzőére épül, vonatkoztatási, viszonyítási alapként használtuk a 17. századi székely történelem egyik legfontosabb és legátfogóbb írott forrását, a *lustrát*, a katonai összeírások lajstromát. Kormányzati tekintetben a szék feladata volt a hadiszolgálatra kötelesek nyilvántartása. A tisztek lajstromokat készítettek, időnként hadiszemlét, „lustratiót” tartottak a hadkötelesek fölött. Az első lustra, amelyre utalunk, a Mihály vajda uralmát követően összeállított jegyzék, az 1602–1603-as Basta-féle összeírás.¹⁴ Ezt az összeírást viszont nem használhattuk szilárd referenciapontként, mivel nem tekintjük teljesnek, így nem kapott külön rubrikát idősorainkban. Ez az összeírás azok nevét tartalmazza, akik Bastának hűségüket tettek. A teljes létszám a tízezret sem éri el; 1614-ben, jó évtized múltán ennek több mint kétszeresét számlálják. Az 1614-es évszámmal érkezünk ahhoz a történelmi támponthoz, melyet referenciapontként használunk, és mely idősoraink első évszáma. Az 1614-es Bethlen Gábor-féle lustra az egyik legteljesebb összeírás a 17. századi székely történelem vonatkozásában: érdekes és megbízható képet kínál a 17. századi székely társadalomról, megtudható belőle a társadalmi megoszlás, a lakosság létszáma, a települések nagyságrendje és így tovább.

A 18. század népesedés- és gazdaságtörténetileg legrelevánsabb forrásai a *conscriptiók*, a Habsburg-kormányzat által készített összeírások. A *conscriptiók* tartalmukat tekintve két nagy csoportra oszlanak: adó- és úrbéri összeírásokra. Ezek a Gubernium Transylvanicum hatalmas ügyiratsorozatához mintegy mellékletanyagként csatlakoznak. Úrbéri összeírás kettő készült Erdélyben: az első II. József alatt 1785–1786-ban, a második, a *Conscriptio Czirakyana* 1819–1820-ban. Az adóösszeírások közül külön említendő az utolsó nagy erdélyi adóösszeírás, a rendkívüli értékű 1750. évi. A három nagy korpuszon kívül – a két urbáriális *conscriptio* és az 1750-es országos összeírás – az összes többi a leltárakban „vegyes összeírások” nevén ismeretes. Tanulmányunkban ezek közül az 1713- és 1722-belieket használtuk, valamint az 1750-es nagy erdélyi adóösszeírást, továbbá az eddig még nem említett, II. József idejéből való nép-

¹³ Vuia, Romulus: *Țara Hațegului și regiunea pădurenilor*. Studiu antropogeografic și etnografic. Cluj 1926; Meteș Ștefan: *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului I*. Cluj 1935; Uő: *Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria I*. Buc. 1921; Prodan, David: *Problema iobăgiei în Transilvania. 1700–1848*. Buc. 1989.

¹⁴ Székely Oklevéltár V. 177–321. L. még Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó-, Kászonszék (Csik megye) földjének és népének története 1918-ig*. Bp. 1938. 135.

számlálást; ez az első olyan népszámlálás, amely a „modern” jelzővel illelhető, és amely nagy segítséget nyújt a demográfia mai tudományának is.¹⁵

A lakosság száma

Ahhoz, hogy biztonságosabban ítélkezhessünk a 18. századi oroszhgyi tájegység népesedéséről, szeretnénk volna korábbi támpontokra lelteni. A 17. század eleji, 1602–1603-as Basta-féle lustra kínálkozott erre. Ez az összeírás azonban nem szolgálhatott szilárd kiindulópontként, mivel feltételezhetően nem írták össze a teljes népességet. E szerint a lustra szerint az oroszhgyi tájegység hat falvában összesen 104 lófő, darabont, szabad székely és hat jobbágy volt. Egy évtized múltán, 1614-ben ennek kétszeresét írták össze, 207 családfőt számlálva, beleértve a jobbágyokat és a zselléreket is. 1614-ben az ősjobbágyok száma önmagában meghaladja a Basta-féle összeírás ősjobbágyainak számát, lévén az előbbi kilenc, az utóbbi pedig hat. Ugyanez a helyzet Udvarhelyszék vonatkozásában is, ahol a Basta-féle lustra 9460 családfőt írt össze, az 1614-es pedig 20 196-ot. Egy évtized alatt a 17. század eleji történelmi körülmények közepette ilyen mérvű demográfiai robbanás nem történhetett. Ezért a Basta-féle lustrát csak tájékozódásképp, az 1614-est viszont támpontként, viszonyítási alapként használjuk.

Adataink alapján népesedéstörténeti szempontból két kérdéskörre, illetve azok miértjeire kellene válaszolnunk: a) Milyen a tájegységen belül települések nagyságrendje, és hogyan változott, avagy változott-e ez egyáltalán a történelmi idő folyamán? b) Mit mutatnak a lakosság összlétszámát jelző népesedési mutatók? Csökkenést, növekedést, szinuszgörbe szerinti változást avagy épp stagnálást? Egy nyitott, minden újra fogékony, esetleges népesedésrobbanásra alkalmas részegészről van itt szó, vagy épp annak ellenkezőjéről: egy zárt, esetleg elzárt, hagyományba merevedett közösségről?

a) Kezdjük az előbbivel. Oroszhegy és környékének lakossága a 17–18. század folyamán a következőképpen alakult¹⁶:

		1614	1713	1722	1750	1786
1.	Oroszhegy	365	220	435	545	868
2.	Szentkirály	300	105	275	270	438
3.	Ülke	135	130	155	165	284
4.	Fancsal	85	70	75	(93) ¹⁷	112

¹⁵ 1713. évi összeírások. MOL Vegyes conscriptiók F. 49. 4. csomó 2–23; 1722. évi összeírások. MOL vegyes conscriptiók. F. 49. 12. csomó 7. tétel. 89–100. (Ezek az összeírások hiányosságai ellenére is alkalmasak nagyságrendek, trendek megállapítására.) 1750-i országos összeírás. MOL F. 50. 3. köteg 8–42; *Az első magyarországi népszámlálás. 1784–1787.* Szerk. Danyi Dezső és Dávid Zoltán. Bp. 1960. L. még Trócsányi Zsolt: *Erdélyi Kormányhatalomsági Levéltárak.* Bp. 1973; Uő: *Erdélyi összeírások. – A történelmi statisztika forrásai.* Szerk. Kovacsics József. Bp. 1957; Thirring Gusztáv: *Magyarország népessége II. József korában.* Bp. 1938. A továbbiakban a levéltári forrásanyagot külön nem idézzük. Valamennyi táblázatunk e forrásanyag alapján készült. Referenciaként használtuk a már idézett 1602–1603-as és 1614-es összeírásokat. L. még Imreh István-Pataki József: *Structura economică și socială a satului secuiesc la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea. Răscoala secuilor din 1595–1596.* Buc. 1978. 237–290; Demény Lajos: *Registrele militare – izvoare de demografie istorică și de cercetare a structurii sociale la secui din secolul al XVII-lea.* Omagiu. Cluj 1974. 80–85; Șt. Imreh: *Über die Lustra – Verzeichnisse im Seklerland. Populație și societate.* IV. Cluj 1980. 90–92.

¹⁶ A falvak lélekszámának adataihoz úgy jutottunk, hogy az összeírásokban szereplő családfők számát a szokásos ötös szorzószámmal szoroztuk be.

¹⁷ Nem lévén adatunk Fancsal 1750. évi lélekszámáról, becslésszerűen, matematikai átlagszámítással jutottunk e hipotetikus lakosságszámhoz.

5.	Tibód	95	50	25	75	130
6.	Szenttamás	55	35	70	65	78
	Összesen	1035	610	1035	(1213)	1910

Az egyes falvak százalékos megoszlása a tájegységen belül

		1614	1713	1722	1786
1.	Oroszhegy	35,27	36,06	42,02	45,45
2.	Szentkirály	28,99	17,21	26,57	22,93
3.	Ülke	13,04	21,31	14,98	14,88
4.	Fancsal	8,21	11,47	7,25	5,86
5.	Tibód	9,18	8,20	2,42	6,80
6.	Szenttamás	5,31	5,75	6,76	4,08
	Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00

A tájegység vezérfaluja, a nagyságrendileg legnagyobb falu kétségkívül Oroszhegy. Bár a 18. század első évtizedében lakossága abszolút számokban mérve csökken, a tájegységen belüli vezető szerepét továbbra is megőrzi. 1722-ben a hat falu lakosságának 42,02 százaléka él Oroszhegyen, és a század végéig ez az arány mindvégig 40 és 50 százalék között marad. Oroszhegy után Szentkirály következik, melynek létszáma 1614-ben még megközelíti a vezérfaluét, de a 18. század eleji veszteségeit, melyek tetemesek voltak (lakosságának kétharmadát vesztette el), sokáig nem tudta kiheverni. 1786-ban lakóinak száma Oroszhegy lakosságának fele, a tájegység összlakosságának pedig 22,93 százaléka. Ülke valahol középütt van, de már kicsi falu. Szerencsésen, mondhatni számbelileg stagnálva vészeli át a századelő viszontagságait, számottevő növekedést csak a század második felében mutat. 1786-ban lakosságának összlétszáma Oroszhegy lakosainak 32,71 százaléka, a tájegység lakosságának pedig csak 14,88 százalékát képviseli. A nagyon kis települések kategóriájába tartozik Fancsal, Tibód és Szenttamás, a fennmaradó három falu. Lakosaiknak száma 1750-ig 100 alatt marad, ami az összlakosság viszonylatában 10-nél kisebb százalékot jelent. (Egyetlen kivétel Fancsal, amely 1713-ban a hat település lakosainak 11,47 százalékát képviseli.) Vannak olyan szembeszökő esetek is, mint Tibód 1722-es conscriptio szerinti lélekszáma, amely mindössze 25 fő, azaz öt család. Egymás között – népesség szerint – rangsoruk is állandóan változik (1713: Fancsal, Tibód, Szenttamás; 1722: Fancsal, Szenttamás, Tibód; 1786: Tibód, Fancsal, Szenttamás), de ez a változás oly kevésbé számottevő, hogy úgy véljük, a tévedés kockázata nélkül kijelenthetjük: a három falu hasonló nagyságrendű.

Oroszhegy, Szentkirály, Ülke, Fancsal, Tibód, Szenttamás – ez volna tehát a nagyságrend szerinti felsorolás. Valamennyi falu lélekszáma szerint ítélve kicsi, egyesek közülük akár törpe településnek vagy tanyának is vélhetők. Ahhoz, hogy mindezt nagyobb biztonsággal ki merjük jelenteni, szükséges egy pillantást vetnünk Udvarhelyszék, majd pedig a többi székely szék településeire. 1614-ben a legszámasabb apró, törpe település Udvarhelyszéken található.

A települések lélekszám szerinti megoszlása székenként 1614-ben

Lélekszám	Udvarhelyszék	Marosszék	Csik-, Gyergyó-, Kászonszék	Háromszék
250 alatt	101	100	6	31
250 fölött	29	16	42	43
Összesen	130	116	48	94

1614-ben Udvarhelyszék a legtöbb kistelepüléssel rendelkező szék a Székelyföldön. Településeinek 77,69 százaléka kevesebb mint 50 családfőt (250 lelket) számlál. Utána Marosszék következik 100, majd Háromszék 31 és Csik-, Gyergyó-, Kászonszék csak hat 150 léleknél kevesebbet számláló településsel. Nagyságrend szerint tehát az oroszhgyi tájegység falvai ekkor szervesen illeszkednek Udvarhelyszék keretébe, és látható nagyságrendi eltéréseket mutatnak Háromszék, de különösképpen Csik-, Gyergyó-, Kászonszék falvaival szemben. Hogy ez a kép változott-e a 18. század végére, arra ha nem is pontos, de hozzávetőleges választ adhatnának a II. József-féle népszámlálás adatai, csakhogy az értékelés itt a vártnál is több nehézségbe ütközik. Először is az 1786-os számbavétel alól kivétettek azok a székely falvak, ahol határőrkonaság volt, másodsor pedig az összeírás nem a régi, hagyományos vármegyei és széki beosztás alapján történt, hanem a II. József-féle új területi beosztás szerint.¹⁸ Eszerint Marosszékét Küküllő megyéhez, Háromszékét Kászonszékkel együtt a Barcasághoz és Felső-Fehér megye egyes részeihez csatolták. Csik- és Gyergyószék pedig Udvarhelyszékkel együtt képezte Udvarhely megyét. Ilyen körülmények között a régi területi egységek demográfiai és történeti nyomon követése nem kis nehézséget okoz. Összehasonlító adatként azonban szükségesnek látjuk megemlíteni, hogy az ekképp létrejött Udvarhely megye 168 települése közül 86-nak 300 alatt volt a lélekszáma, ami arra enged következtetni, hogy Udvarhelyszék megőrizte túlnyomórészt kis településekből álló struktúráját. Ennek kapcsán nyilván felvetődik a kérdés: miért épp Udvarhely- és Marosszéknek ilyen a településhálózata? Miért van éppen ezekben a székekben olyan sok – napjainkig életképes – kis település? Ez az a kérdés, ami még megválaszolásra vár, hiszen a székek közötti földrajzi, geohistóriai különbségek önmagukban nem magyarázzák ezt. A válasz – eljövendő kutatások feladata.

b) A 18. század elején 1614-hez viszonyítva a népesedési mutatók egyértelmű csökkenését figyelhetjük meg. Van falu, mint Szentkirály, amely lakosságának egyharmadát veszítette el a századfordulón és a század első évtizedében, s van, amelyik közel felét, mint Tibód és Szenttamás. A következő évtizedben sem javult számottevően a helyzet: az 1722-es mutatók a stagnálásnál alig jeleznek egyebet. Minek tulajdonítható ez a demográfiai mélypont?

A századelő első olyan nagy eseménye, amely lakosságtizedelő lehetett volna, a II. Rákóczi Ferenc által vezetett kuruc szabadságharc volt. Hogy valóban ennek tudható-e be az első évtized végén bekövetkezett népességcsökkenés, ahhoz hasznos útmutatóul szolgál a kuruc hadsereg 1704 őszén Radvánszky János parancsára történt összeírása.¹⁹ Ebben a lajstromban Oroszhegy 37, Szentkirály 29, Ülke 14, Fancsal 14 és Szenttamás 8 családfővel szerepel (Tibód hiányzik az összeírásból). Figyelembe véve, hogy a jobbágy és zsellér lakosság ebben a katonai lajstromban

¹⁸ Némethy Artúr: *Magyarországi törvényhatóságok beosztásának változásai 1526 után*. Statisztikai közlemények II (1958). 3–4. sz. 111–112. L. még Thirring Gusztáv: *i.m.* 14–18.

¹⁹ Magyar András: *II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege*. Buk. 1994. 421–125.

nincs összeírva, valamint vannak már szép számmal különböző okok miatt mentesek is, az itt található családfők száma reálisnak tűnik, mivel viszont ez a szám közelebb áll az 1614-es átlaghoz, mint az 1713-ashoz, ez arra enged következtetni, hogy a 17. század folyamán a népességszám meglehetősen stagnál, és igazából nem az 1704 előtti harcok és zavargások tizedelték meg a lakosságot. Az 1711-ig tartó kuruc háborúban nyilván voltak a Székelyföldnek – és így Oroszhegynek is – számottevőbb veszteségei, de mielőtt a nagymajtényi síkon letörött volna a zászló, 1708 végén behurcolták Erdélybe kelet felől a pestist. Ez a három évig tartó járvány - még 1711-ben is hullottak pestisben az emberek – megtizedelte a lakosságot. Cserei Mihály becslése szerint a járvány százezer emberéletet követelt a Székelyföldön.²⁰ A lakosságnak még nem is volt ideje kiheverni ennek a járványnak és a szatmári békének a következményeit, amikor 1717 nyarán ismét pestis tombolt. Ehhez a csapáshoz még az is hozzájárult, hogy 1717 pünkösdjétől 1718 szeptemberéig nem volt eső. Olyan éhínség volt az 1719-es aratásig, hogy a lakosság fele elpusztult, a ragály pedig csak 1720-ban szűnt meg.²¹

Ezek azok a tényezők, amelyek a 18. század eleji demográfiai mélypontot magyarázzák. A lakosság lassan tért magához. Lassú, de stabil, nyomon követhető növekedést csak 1750 után kezd mutatni az oroszhegyi tájegység. A hat falu azonban a 19. században is kis léptékű település maradt. Megőrizte szokásrendjét, hagyományait, egységes részegésként fejlődött tovább. Mindezt aláhúzóan álljon itt a következő táblázat.

Oroszhegy és környékének lakossága a 18–20. században²²

		1713	%	1786	%	1857	%	1992	%
1.	Oroszhegy	220	36,06	868	45,45	1986	53,93	1833	48,37
2.	Szentkirály	105	17,21	438	22,93	780	21,18	1078	28,45
3.	Ülke	130	21,31	284	14,88	501	13,60	424	11,19
4.	Fancsal	70	11,47	112	5,86	175	4,75	146	3,85
5.	Tibód	50	8,20	130	6,80	120	3,27	192	5,08
6.	Szenttamás	35	5,75	78	4,08	120	3,27	116	3,06
	Összesen	610	100,00	1910	100,00	3682	100,00	3789	100,00

Bár vizsgált korszakunk időhatárait meghaladja, mégis fontosnak véltük tájékozódásképp beiktatni ide ezt a táblázatot, ugyanis alátámasztja eddigi megállapításainkat és következtetéseinket. Nevezetesen azt, hogy Fancsal, Tibód, Szenttamás három olyan valóban kis falu, amely nagyságrendileg nem változott az évszázadok folyamán: mai és 1750-, illetve 1857-beli lélekszámuk kis eltérésekkel megegyezik. Ülke közepes maradt, bár lélekszámát a 19. század közepéig megduplázta. Ugyanez történt Szentkirállyal, amely megőrizte a második legnagyobb falu címet a tájegységben. Legsámottevőbb lélekszámnövekedést Oroszhegy mutat: lakossága a századok folyamán két és félszeresére nőtt. Az összlélekszám a tájegységben a 18. század vé-

²⁰ Cserei Mihály: *Erdély története (1661–1711)*. Bp. 1983. 432–458. „De mindenfelett a pestis grassála az egész országban. Elsőben a lovak, marhák, disznók, kutyák kezdenek döglenni. Segesvárott, minekutána harmadfél ezren és Marosvásárhelyen is annyi megholtanak volna pestisben, Udvarhelyszéken tizennyolcezen, Marosszéken szintén annyin, végre azokon a helyeken megszűnénk, hanem Kolozsvárott kezdődék el júniusban” (443). L. még Réthly Antal: *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1781–1800-ig*. Bp. 1970. 49–55.

²¹ Réthly Antal: *i. m.* 70–88.

²² Az 1857-es és 1992-es adatok összesítésére lásd Vofkori László: *i. m.* 63–66, 110–112.

gétől egy évszázad alatt másfél ezres nagyságrenddel növekedett, és ezt a lélekszámot napjainkig megőrizte.

Föld és ember

Az eddig elmondottakban a tájegység népességét, annak változásait a maga egészében, összességében figyeltük, anélkül hogy a „mélyére” tekintettünk volna, hisz itt sincs szó homogén közösségekről. Bár jelen vizsgálódásunk elsődlegesen népesedéstörténeti jellegű, mégis úgy véljük, hogy a teljesebb képhez szükséges a társadalmi szerkezet és az azt meghatározó gazdasági keret felvillantása. Vessünk egy pillantást Oroszhegy és környéke társadalmi megoszlására. Itt előrebocsátanánk, hogy az 1786-os népszámlálás adatai nem szerepelnek táblázatunkban, mivel az csak a jogi és tényleges népesség számát adja, az egyes társadalmi kategóriákat külön nem tünteti fel. A táblázatunkban szereplő „szabad” lovon és gyalog katonáskodót jelöl. Ezek a conscriptiókban primipilus, pixidárius és libertinus néven szerepelnek. (A táblázatból Fancsal 1750-es adatai hiányoznak.)

Az oroszhegyi tájegység rendi rétegződése

	1614	1713	1722	1750
Armalista	-	6	6	6
Szabad	123	77	152	172
Jobbágy	62	29	29	29
Zsellér	22	10	-	9
Egyéb	-	-	20	45
Összesen	207	122	207	261

Az oroszhegyi tájegység társadalmi megoszlása (százalékban)

	1614	1713	1722
Armalista	-	4,92	2,89
Szabad	59,42	63,11	73,45
Jobbágy	29,95	23,77	14,00
Zsellér	10,63	8,20	-
Egyéb	-	-	9,66
Összesen	100,00	100,00	100,00

Az Oroszhegy környéki falvak társadalmi megoszlása is megerősíti azt a következtetést, melyet más tájegységek, a székely székek és az egész Székelyföld vonatkozásában már számszerűen igazoltak a kutatások, nevezetesen, hogy a székely társadalom nem is egy teljességében nemesi és nem is egy összességében eljobbágyosodott társadalom. Összetevői közül legszámszerűbb a szabad kategória, a primipilusok, pixidáriusok, libertinusok rétege, és ez az évszázadok folyamán nem veszít számosságából és erejéből. Oroszhegy falvai esetében enyhe növekedést mutat, és arányát más kategóriákhoz – jobbágy, zsellér – viszonyítva akkor is megőrzi, amikor

a vészteljes időkben az összlakosság száma erősen lecsökken. (1713-ban, amikor ragály és éhínség dűlja a vidéket, a szabad családfők száma az összcsaládfők 63,11%-a.²³)

Mekkora területen lakott ez a népesség? Hány telken, mekkora szántón gazdálkodott? Mekkora volt a falu határa? Megannyi nagyságrendre vonatkozó kérdés, ami elválaszthatatlan a népesedési adatoktól, hisz ezek a gazdasági potenciál függvényei is.

A szántóföld és igaerő Oroszhegyen és környékén a 18. században az alábbi módon oszlik meg²⁴:

	Szántó összesen	Egy családfőre esett	Igaerő összesen	Egy családfőre esett
	köböl	köböl	ökör + ló	ökör + ló
1713	1217	10,79	306	2,50
1722	2543,25	12,28	506	2,44
1750	2718,50	12,13	477	2,12

A conscriptio tanúsága szerint ez a szántóhatár nem terjedelmes. Még akkor sem az, ha figyelembe vesszük, hogy forrásaink megalkotói adókiivetésben gondolkodva vették számba a földbirtokot, és ennek során az itt-ott való kedvezés eléggé szokásos gyakorlattá vált, ami aztán szükségszerűen azzal járt együtt, hogy a lajstromokban kissé megfogycsozott a föld. Ami még fontosabb, a határ nem növekszik számottevően. Nem növekedhet, mert az erdő szorításában él, az irtással visszanyerhető szántó pedig ilyen hegyvidéki körülmények között nem lehet sok és nem lehet nagy terület. Az egy családfőre eső szántó (köbölben) mégsem sokkal kisebb, mint a Székelyföld hasonló természeti adottságokkal rendelkező tájegységein. Például 1713-ban Kászsónsék négy falvában az egy családfőre eső szántó 10,72 köböl, Oroszhegy falvaiban 10,79. Ugyanez 1721-ben ott 13,78, Oroszhegyen 12,28. Az 1750-es adatok között sincs számottevő nagyságrendbeli különbség, ami arra enged következtetni, hogy a Székelyföld különböző vidékein egy alapvetően azonos termelési mód létezett és őrződött meg a maga hagyományszerűségében. Ez és nyilván a hasonló természeti feltételek azok, amelyek ezeket a hasonlatos gazdasági mutatókat adják. Megkockáztathatnánk itt egy, a Székelyföld földrajzi, gazdasági, szerkezeti egységéről szóló kijelentést is.²⁵

De térjünk vissza Oroszhegyre és a népesedéstörténet függvényében vizsgált viszonyaihoz. A szántóhatár tehát szűk, nincs hová terjeszkedni, az igaerő kevés. Egy családfőre átlagban két-két és fél ökör vagy ló jut. Ez a körülmény részben magyarázza azt a demográfiai tény, amit az előzőekben már bemutatunk, nevezetesen, hogy a három kislelő, Ülke, Tibód, Szenttamás lélekszáma három évszázadon át nem változott (110–200 között ingadozott). Olyan demográfiai növekedést, amelyre érdemes odafigyelni, egyedül Oroszhegy mutat, a későbbiekben, a 20. század folyamán pedig Szentkirály. Vajon tudta növelni a szántót, a falu földjét Oroszhegy? Vajon a gazdasági élet melyik szektora adott kenyeret a megszorodottaknak? Semmiképpen

²³ Stahl, Henri H.: *A régi román falu és öröksége*. Bp. 1992. 75–82. Ez természetesen nemcsak a Székelyföldre jellemző. Így volt ez máshol is, hisz hasonló feltételek hasonló életmódhoz vezetnek, úgy mint például Moldva rázeși falvaiban, valamint a havasalföldi moșneni közösségekben.

²⁴ A táblázatból Fancsal 1750-es adatai hiányoznak. Ez nem befolyásolja nagyságrendszerűen értékelésünket.

²⁵ Ilyen értelemben a további kutatások még számos érdekes, új értelmezésre módot adó eredményt ígérnek. Példaként említjük még a miklósvárszéki járás kilenc faluját, ahol 1703-ban a conscriptiók tanúsága szerint az egy főre eső szántó szintén 10–12 köböl között van.

sem elsősorban a földművelés. Oroszhegy nagy erdőbirtokos, Udvarhely vármegyében Zetelakával együtt egyike a legnagyobbaknak, több mint 10 000 hold erdeje van, és az erdő övezte havasi legelőkkel tarkított táj az állattenyésztésnek kedvez.²⁶ Az oroszhgyi tájegység falvainak már a 16. században vannak szállásai, és a századok folyamán ezek sokasodnak. (Érdekeséggként jegyezzük meg újra itt, hogy már a 19. század elején jelentkező túlnépesedési gondjait Oroszhegy úgy oldja meg, hogy a századfordulón téli szállásaiból új települést: Varságot hozza létre.²⁷)

Mielőtt végső summázatunkhoz hozzáfognánk, a szállások és állattenyésztés kapcsán szükségesnek tűnik szólni még az oroszhgyi lóról, melyet külön fajtaként tartanak számon. Oroszhegynek Orbán Balázs szerint is éléskamrája az a roppant kiterjedésű havas, amely nagyságban Gyergyóig és Sófálváig rúg. „Az e havas közötti irtásokat Szállásnak nevezik, itt van mindenkinek havasi lakása, pajtája, itt él a falu népe nyaranta [...] határtalan havasán legelnek szabadon, még télen is, azok a híres oroszhgyi fürgé lovak, melyek legfeljebb 14 hüvelyk 3 vonal nagyságra nőnek, nagyon szép idomúak, erősek és fürgék...”²⁸ Az oroszhgyi ló valóban kikaparta patájával a hó alól a fűvet, hiszen a rideg és félrideg állattartás az istállózóval párhuzamosan évszázadokon át tartotta magát ezen vidéken. A szállás nyári szállásból téli szállássá alakult, ahol a nyáron át gyűjtött szénát a teletelő állatokkal ettették fel.

De térjünk vissza a híres oroszhgyi lóhoz, amely jó fajta volt, és amelyért „az oroszhgyiek az 100 pengőt is meg merik kérni, és meg is kapják”.²⁹ Vessünk egy pillantást az oroszhgyi tájegység 18. századi lóállományára. Forrásaink tanúsága szerint 1713-ban a tájegységben 71, 1722-ben 127 lovat számláltak. Az 1750-es conscriptio az ökrökkel együtt az igaerőnél tünteti fel a lovak számát, amely szerint ökrök és ló összesen 477 volt összeíráskor a hat faluban. Ha feltételezzük a lovak és ökrök fele-fele arányát, akkor a 238-as számot kapjuk. Láthatjuk, a növekedés nem számottevő. A vészterhes évek, 1722 után sem mutatkozik robbanásszerű növekedés a lóállományban, bár az oroszhgyi lovak híre és kelendősége után ítélve ezt váránk. Nem tenyésztettek volna eleget? Csökkent volna valamilyen még fel nem tárt ok miatt az irántuk való kereslet? A magyarázat egyszerűbb, mint gondolnánk. A ló megélhetési forrás volt ugyan a gazdaságban mint igaerő, de ugyanakkor termék is volt. Eladták. És az eladott lovak számát nem tükrözi az a forrásfajta, amelyet használunk, a conscriptio.

Elérkeztünk rövid summázatunkhoz, melyben nem óhajtjuk elismételni a már elmondottakat. Tanulmányunkkal a történetírás egy szeletéhez, a tájtörténeti kutatásokhoz próbáltunk új adatokat, adalékokat illeszteni, mert úgy véljük, hogy egy egységként működő kis településrendszer, részegész mechanizmusának vizsgálata és megismerése közelebb vihet a nagy egész – jelen esetben a Székelyföld, Erdély – pontosabb megismeréséhez, esetenként modellül is szolgálva ahhoz. Igyekeztünk a népesedéstörténeti kérdéseket nem önmagukban, hanem a gazdasági és társadalmi tényezők együttesében vizsgálni, mivel ez az a megközelítési mód, amelyet hasznosnak, célhoz vezetőnek tartunk, lévén, hogy a történeti valóság komponensei szorosan összefonódva, egésként léteznek és jelentkeznek, és ami/aki szétválasztja őket, az a kutatás/kutató.

²⁶ Bedő Albert: *i. m.* 513.

²⁷ Imreh István – Pataki József: *Hagyomány és korszerűség az állattartásban*. Korunk. XXV (1996). 346–351. „1592-ben az Oroszhegy és Fancsal között támadt pert tárgyalták a szék bíróságán. A Nyulad nevű erdőrezs tulajdonjoga felett vitáztak. A peres iratokból megtudjuk, hogy ezen a helyen mindkét falu népe legeltette állatait, irtotta az erdőt, egyes részeket, ún. *szállásokat* pedig magánosok *fogtak fel*, kerteltek el.”

²⁸ Orbán Balázs: *i. m.* 96. L. még Hankó Béla: *Székely lovak*. Kvár 1943.

²⁹ Kőváry László: *Erdélyország statistikája*. Kvár 1847. 142.

Mementóul még egyszer a következőket jegyeznénk meg: az oroszhegyi tájegység falvai szervesen illeszkednek Udvarhelyszék kis helységekből álló településhálózatába. Demográfiai robbanás nem történik itt sem a 18., sem az azt megelőző és azt követő évszázadban. A táj, amely meghatározza s egyben behatárolja ezt a közösséget, nem kínál erre lehetőséget. Közel lévén Székelyudvarhelyhez, az anyavároshoz, felvetődhet az iparosodás, a városba való elvándorlás kérdése, hisz Nyugat-Európa társadalmában ez már javában zajlik, van, ahol végbe is ment. Ha rögtön megjegyezzük, hogy Székelyudvarhely a 18. században kis mezőváros, ahol a céhes ipar ekkor éli virágzási idejét, válaszoltunk is erre a kérdésre.

Oroszhegy és környéke egy hagyományörző közösségnek az élettere. Nehezen éri el a változás, és nehezen ad teret a változásnak. Fejlődése úgy sajátos, ahogy az egész Székelyföldé az. A megválaszolatlan kérdések még ma is számosak. Megválaszolásuk a jövő kutatók feladata lesz.

The Development of the Oroszhegy Region According to the 18th Century Concriptions. From a local and regional point of view the author investigates the demographical development of Szeklerland, more precisely the region of Oroszhegy (Dealu) as it appears in the 18th century conscriptions, using the data of the Transsylvanian census of 1750 and the first „modern” census which took place in the time of Joseph II. She tries to do more than a simple evaluation, a „mathematical demography” to present the history of the region and its population from a socio-historical point of view. Two main questions are to be answered in the study: which is the order of magnitude in the region and what is the meaning of the demographical rates showing the footing of the population. The author concludes that Oroszhegy and the neighbouring villages are an organic part of the network of small settlements in Udvarhely country, no demographical explosion took place, as the area surrounding the community that lives here prevents it. The community that lives here is a traditionalist one, that does not favour any changes, having a particular development like the rest of Szeklerland.